

عوامل اجرایی مؤثر در افزایش جمعیت کیفری

محمود نوذری^۱

سیروس زرغامی^۲

علیرضا سایبانی^۳

نکات برجسته

- نظام سیاست جنایی قضایی جمهوری اسلامی ایران، به عنوان یک کل منسجم مبتنی بر قانون اساسی، قانون آیین دادرسی کیفری و سایر مقررات مرتبط، در پی تحقق اهدافی چون رویکردهای اصلاحی و پیشگیرانه، تضمین حقوق اساسی شهروندان و انطباق با مبانی شرعی است.
- در سال‌های اخیر، حبس‌زدایی و کاهش نرخ ورودی به زندان‌ها و در نتیجه تقلیل جمعیت کیفری، به یکی از مهم‌ترین اهداف سیاست جنایی قضایی ایران تبدیل شده است.
- واکنش قضات به جرم با اتکا به نصوص قانونی و تحت تأثیر آموزش و زمینه‌های فردی آنان در کنار محدود بودن پاسخ‌ها به عدالت کیفری رسمی و ضعف تعامل نهادی، می‌تواند به افزایش جمعیت زندان‌ها بینجامد.

چکیده

علاوه بر همه عوامل قضایی دارای جنبه‌های حقوقی، کیفرشناختی و جرم‌شناختی، یک‌سری عوامل اجرایی یا عوامل قضایی برخاسته از شرایط اداری و اجرایی در سیستم‌های اجتماعی مختلف نیز وجود دارد که هرکدام به نحوی با افزایش جمعیت کیفری ارتباط داشته و از جمله عوامل اثرگذار تشدید آن، شناسایی و معرفی می‌شوند. این عوامل عموماً از طرز تلقی قضات و محاکم از مسائلی چون کیفیت و میزان بهره‌وری از مداخله بخش‌های غیردولتی در امر واکنش‌دهی به جرایم مختلف حکایت می‌کنند که در بسیاری از سیستم‌های حقوقی هنوز جایگاه مطلوبی کسب ننموده و تبعاً خود در زمره عوامل افزایش جمعیت کیفری قرار گرفته‌اند. در این مقاله که با روش توصیفی و تحلیلی انجام شده بحث بر این موضوع متمرکز است که عمده‌ترین عوامل اجرایی مؤثر در پدیده افزایش جمعیت کیفری از چه قرار می‌اند؟ در پاسخ به این سؤال یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که مسائلی چون آمارگرایی و فقدان زمان کافی برای محاکم در رسیدگی به پرونده‌ها، بی‌اعتمادی محاکم و مشکلات آنها در برقراری ارتباط با بخش‌های غیردولتی و قوه مجریه در اعمال نظام جایگزین‌های حبس، علقه‌ها و پایگاه‌های فردی، فرهنگی و اجتماعی مؤثر در گرایش قضات به حبس، دخالت مقامات غیرقضایی مدافع حبس‌گرایی در دادرسی‌ها، عدم نظارت مراجع تصمیم‌ساز عالی‌تر بر نحوه حبس‌گزینی‌های قضایی افراطی و اعتقاد کلی محاکم به اثرگذاری حبس بر کاهش تکرار جرم در جامعه از جمله بارزترین عوامل اثرگذار در روند افزایش جمعیت زندان به شمار می‌روند که هر نحوی توجهی به آنها بحران‌آفرین و حتی هنجارستیز نیز خواهد بود.

کلیدواژگان:

---

۱. دانشجوی دکتری، دانشکده حکمرانی و سیاست، دانشگاه آزاد اسلامی؛ واحد بندرعباس، بندرعباس، ایران
۲. استادیار، دانشکده حکمرانی و سیاست، دانشگاه آزاد اسلامی؛ واحد بندرعباس، بندرعباس، ایران (نویسنده مسئول)
cyruszarghami@iauba.ac.ir
۳. استادیار، دانشکده حکمرانی و سیاست، دانشگاه آزاد اسلامی؛ واحد بندرعباس، بندرعباس، ایران

Effective Executive Factors in Increasing the Criminal Population

Mahmood Nozari¹
Siroos Zarghami*
Ali Reza Sayebani²

Highlights:

- The judicial criminal policy of the Islamic Republic of Iran, grounded in the Constitution, the Code of Criminal Procedure, and related regulations, aims to promote reform oriented and preventive approaches, safeguard fundamental citizens' rights, and align with Islamic legal principles.
- In recent years, decarceration and the reduction of prison admissions, and consequently the prison population, have become major objectives of Iran's judicial criminal policy.
- Judges' response to crime, relying on legal provisions and influenced by their professional training and personal backgrounds, coupled with restriction of responses to formal criminal justice and weak institutional cooperation, can lead to an increase in prison populations.

Abstract

Introduction

In addition to all judicial factors with legal, criminological, and crime-related aspects, there exist a series of executive or judicial factors arising from administrative and operational conditions in various social systems. Each of these factors is somehow linked to the increase in prison populations and is identified as influential in exacerbating it. These factors generally reflect judges' and courts' perceptions of issues such as the quality and extent of productivity in the intervention of non-governmental sectors in responding to various crimes—issues that have yet to secure a desirable position in many legal systems and, consequently, contribute to the factors increasing prison populations. The primary and general objective of this paper is to highlight and clarify the quality and levels of impact of criminal judges' operational approaches, and more broadly, the

---

¹. Phd Candidate, Institute of Governance & Policy, Islamic Azad University: Bandar Abbas Branch, Bandar Abbas, Iran

². Assistant Professor, Institute of Governance & Policy, Islamic Azad University: Bandar Abbas Branch, Bandar Abbas, Iran Corresponding Author Email: cyruszarghami@iauba.ac.ir

³. Assistant Professor, Institute of Governance & Policy, Islamic Azad University: Bandar Abbas Branch, Bandar Abbas, Iran

judicial criminal policy system, on the increase in the rate and size of prison populations in the current state of the criminal justice system within the Bandar Abbas judicial district. Along this path, several specific objectives are also considered, summarized as follows: Identifying macro-judicial factors stemming from the judiciary system's approach and the Iranian Judiciary that contribute to excessive incarceration and, consequently, the increase in the national prison population rate. Identifying and diagnosing the main manifestations of criminal judges' disregard in the Bandar Abbas judicial district toward the requirements of a reformist-minimalist incarceration culture.

Method

This article adopts a combined and dual methodological approach in elucidating and advancing its positions. At one level, where studying general concepts, theoretical foundations, and related issues is intended, the descriptive method is employed. In sections analyzing the role of judicial factors in the expansion and increase of prison populations, the analytical method is used. Subsequently, in the research findings section, which evaluates theoretical positions from the perspective of the criminal judges' own thoughts and views, a field study method involving qualitative interviews will be utilized. This section serves as a case example, against which the validity of the positions and claims in the theoretical sections will be measured and examined through assessing the views and opinions of a number of criminal judges. Thus, the overall research method in this article is a combination of theoretical and field studies, which is currently regarded as a valid and superior method for studying legal and social issues.

Results and Discussions

The judicial criminal policy system of the Islamic Republic of Iran (as a holistic entity) that forms the basis of emergent judicial sub-streams and practices across the country's judicial districts, generally—as inferred and understood from provisions in texts such as the Constitution, the Criminal Procedure Code, and other supra-legal and sub-legal norms—possesses a series of overt and covert objectives. Many of these are explicitly referenced in the mentioned texts in expressions such as adopting reformist-preventive judicial practices, guaranteeing the nation's fundamental rights, alignment with religious principles, and the like, while others are inferential and discernible in practice from the Judiciary's macro-level operations and the prevailing judicial practices in courts at a more micro level. Pursuing de-incarceration policies and efforts to reduce prison intake rates and, overall, quantitatively lower the national prison population has been the most prominent and important goal of Iran's judicial criminal policy system in recent years, even repeatedly recommended in directives from the Supreme Leader. Existing evidence and facts—as mostly confirmed by the research's statistical population—and particularly the current state of prisons and prisoner population rates in the country's prisons, indicate that despite various legal and judicial positions signaling the necessity for the judicial criminal policy system to move toward such goals, in practice, ideals like de-incarceration and prison reduction remain unrealized. This stems from

factors such as the lack of intellectual discipline in de-incarceration judicial policy documents and planning within the Judiciary, on one hand, and the subdued activity of judges and courts in pursuing such goals, on the other. These facts demonstrate that the current judicial criminal policy governing Iran's legal system cannot yet be considered a truly de-incarcerative one, and numerous judicial, legal, and executive obstacles remain identifiable in its realization path. Therefore, at the level of pursuing such macro objectives, despite relatively successful experiences like expanding legal and judicial frameworks for resorting to alternative policies such as lenient and tolerant provisions in regulations like the Islamic Penal Code, and facilitating the application of newer generations of punishments, especially alternatives to imprisonment. However, it is still not possible to claim that the Judiciary as a whole is on a comprehensive and maximal path to realizing these objectives. Another justification and defined objective for the Judiciary and the country's judicial criminal policy system is moving toward the use of modern prison management models and patterns in the country. Examination of the approach and content of documents and laws such as the new Prison Organization Regulations reveals a significant gap from the required intellectual frameworks and prerequisites. Therefore, at this level as well, the outlined objectives remain far from practical pursuit and realization.

Conclusion

Overall, judges, when confronting the accused, are influenced by prior training, culture, creativity, and ethics, and they counter crime and the criminal by relying on legal texts. This, combined with issues such as limiting the framework of punishment execution to the formal criminal justice space and the lack of constructive interaction between official and executive agencies and other societal sectors in this domain, has evidently contributed to the increase in prison populations. Meanwhile, amid transformations in the criminal justice system, various tools exist to engage administrative and executive mechanisms with the judicial bodies of societies.

Keywords

Criminal Population, Prison, Executive Agents, Informal Structures.

مقدمه

حضور کیفر حبس در زمره سیاست‌های کیفری از گذشته‌های دور تاکنون مناقشات زیادی برانگیخته است. این کیفر هنوز هم مدافعان سرسختی دارد و هم به شدت مورد نقد و نظر بسیاری قرار گرفته است. از آغاز دوران مدرنیته تاکنون حبس در مرکز اختلاف‌نظرهای کیفر شناسان قرار دارد. با شکل‌گیری تمایلات حقوق بشری و تأکید بر آزادی‌ها و حقوق افراد، نظام کیفری به این دلیل که آزادی افراد را محدود می‌کند و با اعمال مجازات، کرامت انسانی را خدشه‌دار می‌ساخت، شدیداً مورد انتقاد و آسیب‌شناسی قرار گرفت. بسیاری معتقدند که مجازات حبس در مهار پدیده مجرمانه موفق نبوده و با وجود مجازات‌های حبس شدید و طولانی‌مدت همچنان رشد جرائم و مجرمان از آمار بالایی برخوردار بوده است. با توجه به ناکارآمد بودن مجازات حبس (به‌ویژه حبس‌های کوتاه‌مدت)، در اصلاح و بازپروری زندانیان و تأثیر کم آن در پیشگیری از تکرار جرم و همچنین جرم‌زا بودن محیط زندان، هزینه اقتصادی زندان، مشکلات بهداشتی و روانی موجود در آن پیش‌بینی سیاست یا تدابیر یا برنامه‌های جایگزین حبس، برنامه‌های حبس‌زدایانه و اجرای تدابیر هدفمند برای کاهش گرایش قضات و محاکم به تعیین حبس لازم و مفید به نظر می‌رسد. حبس‌گرایی یکی از مهم‌ترین تحولات پاسخ به جرم از حدود پنجاه سال پیش تاکنون است. در نتیجه این وضعیت، جمعیت کیفری در سراسر جهان افزایش یافته است، چنان‌که جز در برخی کشورهای دارای سیاست‌های کیفرگریز، جمعیت زندان‌های آمریکا، آسیا، آفریقا و بسیاری از کشورهای اروپایی به‌مانند ایران افزایش یافته است. حال پس از حذف یا بعضاً کم‌رنگ شدن برخی از مجازات‌های شدید مانند اعدام، کیفر زندان نیز همچون یکی از گسترده‌ترین کیفرها از انتقاد اصلاح‌طلبان حقوق کیفری دور نمانده است.^۱

افزایش جمعیت کیفری، بحرانی بزرگ در بسیاری از جوامع است که معلول عوامل متعددی است. در این میان عوامل قضایی و در واقع طرز عملکرد قضات و نحوه تفسیر آنها از الزامات و اختیارات قانونی در گزینش کیفر حبس نقش بسیار پررنگی در پیدایش و افزایش این پدیده دارد. از این‌رو، سال‌هاست که در خصوص لزوم مهار و تعدیل آن سخن گفته شده و بسیاری از رهنمودهای بین‌المللی نیز به‌ضرورت حل آن اختصاص یافته‌اند. یقیناً این مجازات در قیاس با برخی دیگر از کیفرها مثل مجازات‌های بدنی یا سالب حیات توجیهات و مدافعات بسیاری را فراروی خود می‌بیند و ظاهراً از آنها انسان‌مندانه‌تر و مؤثرتر است. اما در مشکلات و ناکارآمدی‌های خاص زندان‌ها در کاهش نرخ کلی ارتکاب و تکرار جرم در جامعه و ضعف‌های بی‌شمار آن در مرحله پیشگیری از جرم تردید وجود ندارد.

عوامل مختلفی در گسترش گرایش به مجازات حبس از جمله در نظام حقوقی ایران و تبعاً افزایش جمعیت کیفری زندان‌ها و تعداد محبوسان مؤثر بوده‌اند. جنبش‌های علمی و سیاسی در سده‌های شانزدهم و هفدهم که به عصر جنگ با جرائم کوچک و بزرگ و تضمین امنیت به هر روش و رویکردی معروف شده‌اند، نهایتاً موجب ظهور و تکوین یک‌سری تفکرات و ابزارهای حقوقی - کیفری جدید در قلمرو نظام عدالت کیفری مختلف شد که رسماً در اواخر قرن هفدهم و اوایل قرن هجدهم در قالب تفکر زندان‌گرایی افراطی و احداث مکان‌هایی برای توان‌گیری، مراقبت، حبس و دورسازی مجرمان از اجتماع نمود و تجلی عینی یافت.^۲ در این چرخه عوامل حقوقی و اجرایی مختلفی نقش‌آفرین بوده‌اند که در مقاله پیش‌رو سعی می‌شود در بعد اجرایی و در چشم‌انداز توجه به کیفیت تعامل

^۱ Davidson, M. *Crime and New Punishment*, London: University of London, 2018, P 69.

^۲ Rozenberg, H. *Crime and Social Punishment in American legal system*, New York: Hamilton Press, 2020, P 319.

^۳ مظفری، احمد، «جایگزین‌های حبس در نظام قضایی ایران؛ بازپژوهی اهداف، روش‌ها و چالش‌ها»، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، ۱۴۰۲، صص ۱۳-۱۴.

محاكم با ساختارهای بیرونی، اجرایی و اداری که بعضاً ساختار شبه‌قضایی دارند، موضوع مورد بحث و تحلیل قرار گیرند.

۱. گذری بر معنای پدیده جمعیت کیفری

اجمالاً از حیث آماری، به تعداد زندانیانی که بعد از صدور حکم محکومیت قطعی روانه زندان شده‌اند، جمعیت کیفری در معنای خاص و دقیق کلمه اطلاق می‌شود.^۱

در معنای عام جمعیت کیفری آمار ناظر به مواردی چون بازداشت موقت^۲ آرا که محکومیت کیفری تلقی نمی‌شود، نیز شامل می‌گردد. در خصوص معنا و مفهوم جمعیت کیفری تاکنون عقاید و نظریات مختلفی ابراز شده است که میان آنها تناسب چندانی هم وجود ندارد.^۳ جمعیت کیفری^۴ به معنای خاص کلمه مفهومی در بطن نظام حقوق کیفری است که عملاً بدون وجود زندان قابل‌تصور و مفهوم‌پردازی نیست. البته برخی از تحلیل‌گران به‌طور کلی هر کسی را که به‌نحوی در نظام حقوقی کنونی به مجازاتی قطعی مثل اعدام یا جزای نقدی نیز محکوم می‌شود به‌نوعی در ذیل مفهومی عام از جمعیت کیفری قرار داده‌اند،^۵ بر همین اساس تمام کسانی که به زندان محکوم شده و متعاقباً دستگیر و روانه‌ی زندان شده‌اند، مفهوم جمعیت کیفری یعنی جمعیت ساکن در فضای زندان‌ها را تشکیل می‌دهند. این معنا از جمعیت کیفری است که امروزه در ادبیات حقوقی مصطلح‌تر بوده و مراد از آن فقط همان تعداد محکومان به حبس است که در نهایت روانه زندان شده‌اند.

مجازات‌ی که در وضع فعلی نظام حقوقی و سیاست جنایی ایران به‌طور مکرر مورد توجه قانونگذار کیفری گرفته است و قضات نیز از آن استقبال می‌نمایند، کیفر حبس است. باینکه انتقادات زیادی به مجازات مذکور وارد نموده‌اند، مقنن در ایران برای بسیاری از جرائم مجازات حبس مقرر نموده است تا جایی که تعدیل و جایگزینی آن ضروری به‌نظر می‌رسد. این گرایش افراطی به تعیین مجازات حبس توسط مقنن و قضات برای جرائم مختلف، تشکیل‌دهنده و مبنای پدیده جمعیت کیفری در ایران و البته در هر نظامی است. بنابراین، جمعیت کیفری به هر میزان و رقمی که باشد، ناشی و متأثر از نرخ تعیین کیفر در جامعه است و از پیامدهای قطعی آن محسوب می‌گردد. برنامه‌های اصلاحی زندان طوری است که نه‌تنها قادر به بازدارندگی نیست، بلکه با ازدیاد جمعیت کیفری زندان، نرخ تکرار جرم افزایش یافته است.^۶

گفتنی است که در حقوق جزای ایران حبس دارای دو نوع حدی و تعزیری است. البته مصادیق حبس حدی آن قدر محدود و ناچیزند- مثل الزام به تعیین آن در سرقت حدی- که عملاً در تخمین زدن نرخ جمعیت کیفری بدان‌ها توجه خاصی نمی‌شود. حبس تعزیری حبس است که مانند هر مجازات تعزیری دیگری قابل دخل و تصرف است و نصاب آن قابل تخفیف، تعلیق، تعویق و مانند آن بوده، نوعی تأدیب به‌شمار می‌آید. این نوع حبس برخلاف حبس حدی برای جرائمی در نظر گرفته می‌شود که ریشه شرعی دارد و عملی حرام به‌حساب می‌آید، اما مجازات

^۱ Waraith, G. *Prison Population in Modern Society*, London: Polity Press, First Edition, 2018, P 19.

^۲ Temporary Detention

^۳ آشوری، محمد و جمال انصاری، «عوامل افزایش جمعیت کیفری ناشی از بازداشت‌های پیش از محاکمه»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۸۲، شماره ۱۰۲، ۱۳۹۷.

5. Prison Population

^۴ Salizar, A. *Prison and Criminal Justice*, London: Sage Publication, Second Edition, 2017, P 162.

^۶ کردی، مظاهر، «آثار حبس بر روی زندانی و خانواده وی»، *مجله اصلاح و تربیت*، شماره ۷۰، ۱۳۸۶، ص ۴۴.

معینی در شرع برای آنها تعیین نشده است. این درحالی است که قواعد حبس حدی مانند هر حد دیگری دقیقاً در شرع اسلام معین، مشخص و قطعی است.^۱

به لحاظ تاریخی و فراتر از نظام حقوقی ایران، پیش از اوایل قرن نوزدهم، خواه در اروپا یا آمریکا از کیفر زندان به صورت خیلی محدود برای مبارزه با رفتار مجرمانه بهره می بردند. اکثریت دارای یک زندان محلی بودند، لیکن فضای فیزیکی این زندان‌ها به گونه‌ای بود که نمی توانستند بیش از دو یا سه زندانی را نگهداری کنند. افرادی که به واسطه خوردن مشروب مست شده بودند، شب‌ها در آن نگهداری می شدند یا به عنوان نگهداری موقت برای متهمان استفاده می شد تا زمان دادرسی آنها فرا رسد. جنایتکاران محکوم به مرگ و منتظر اعدام در زندان‌های نسبتاً بزرگی در شهرهای بزرگ‌تر اروپایی بودند.^۲

برخی از حقوق دانان کیفری نیز «جمعیت اصلاحی» را استعمال می نمایند و آن را درباره شخصی مورد استفاده قرار می دهند که ذیل یکی از اشکال مراقبت و درمان اعم از ندامتگاه‌های کوتاه مدت یا بلندمدت، تعلیق مراقبتی یا آزادی مشروط قرار دارند.^۳

۲. لزوم تعدیل نرخ جمعیت زندان در افق رهنمودهای بین المللی و آشنایی ناکافی قضات با تجربیات حبس زدایانه مؤثر بین المللی

در رویه سیاست جنایی سازمان ملل یا بر ضرورت اجتناب از کیفر حبس تا حد امکان تأکید کرده اند یا برای تعدیل، منطف سازی و تجدیدنظرپذیر ساختن آن در مرحله اجرا دست به معرفی یک سری ارشادهای حقوقی - قضایی زده اند. مثلاً در سند موسوم به «حداقل قواعد استاندارد در برخورد با زندانیان» مصوب ۱۹۵۵ در اولین کنگره سازمان ملل در زمینه پیشگیری از جرم و دقیقاً در بند ۶۱ از مبحث دوم که ناظر به قواعد اجرایی حبس است، صریحاً تأکید شده است که مجازات حبس نباید عامل اخراج طولانی محکوم از جامعه شود و مسئولان باید برای رهایی زود هنگام تر محبوسان از حبس از سیاست‌های تخفیف و ارفاقی نیز استفاده نمایند. چنین مقرراتی نشان می دهد که در رهنمودهای سازمان ملل این فقط محدودسازی دایره توسل به حبس نیست که مهم و مورد توصیه است، بلکه نظارت‌های عملی ثانویه بر طرز اجرای مجازات حبس و تعدیل آن در مرحله اجرا، یعنی زمانی که چاره‌ای جز توسل به حبس در برخورد با مرتکبان جرائم مختلف وجود ندارد، نیز بسیار مهم و ضروری است. چنین اقدامی به منطقی سازی حبس و کاهش مضار و آسیب‌های ناشی از اقامت طولانی مدت در زندان نیز بسیار کمک خواهد کرد. سند دیگری که بر این موضوع تأکید دارد، «مجموعه اصول حمایت از اشخاص موضوع کلیه اشکال بازداشت و حبس» به موجب قطعنامه شماره ۱۷۳/۴۳ مجمع عمومی سازمان ملل است.

در دیگر اسناد سازمان ملل مثل سند «جایگاه اتباع خارجی در آیین دادرسی کیفری» صریحاً تأکید شده است که دولت‌ها باید با توجه به مضار کیفر حبس و دیگر مجازات‌ها تا حد امکان در مواجهه با کسانی که به هر دلیل دست به ارتکاب جرم زده اند، آگاه باشند و آن‌را به شکل بی رویه و غیرعقلانه‌ای مورد استناد و اجرا قرار ندهند. چنین

۱. حبس ابد یا حبس دائم نوعی از مجازات حبس است که در آن محکوم باید تا پایان عمر خود در زندان به سر برد. این کیفر معمولاً برای بزرگ‌ترین بزه‌ها مانند قتل عمد، موارد شدید قاچاق انسان یا قاچاق مواد مخدر و برخی از جرائم مالی سازمان یافته که با آدم‌کشی یا آسیب‌های جسمانی شدید همراه است، در نظر گرفته می شود. در بیشتر کشورهایی که مجازات اعدام لغو شده است، حبس ابد شدیدترین مجازات است.

۲. Moris, G. *Prison and Other Punishment: An Introduction*, New York: MacMillan Publishing, Third Edition, 2016, P 29.

۳. مرتضوی، سید ابراهیم، «بررسی حقوقی و جرم‌شناختی تعلیق تعقیب»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۰، ص ۷۴.
۴ Kelly, S. *Criminal Law and International Rules*, London: Macmillan, 2016, P 195.

اسنادی صراحتاً از نگرش تقلیلی و غیرحبس مدار سازمان ملل و نهادهای زیرمجموعه آن حکایت می‌کند که می‌تواند برای ایجاد زیرساخت‌های نظری لازم در جوامعی چون ایران در راستای کاهش دامنه توسل به کیفر حبس به عنوان یک رهنمود و الگوی جهانی مورد توجه و عمل قرار گیرد. این موضوع در سراسر «قواعد استاندارد حداقلی در زمینه اجرای عدالت نسبت به اطفال و نوجوانان» نیز به رسمیت شناخته شده و اجرای مجازات حبس برای اقلاری مثل اطفال بزهکار مخرب و شایسته کنترل و حداقلی‌سازی معرفی شده است. در مجموعه اصول راهنمای سازمان ملل برای پیشگیری از جرم و در مقدمه آن صراحتاً بر لزوم اجتناب از تفکراتی که مدافع سودمندی پیشگیری‌های مبتنی بر اعمال مجازات‌های سرکوبگری چون حبس است، تأکید شده و دولت‌های عضو به تلاش و اقدام عملی در راستای کاهش دامنه توسل به مجازات حبس تشویق و توصیه شده‌اند.

در سیستم قضایی انگلستان، سیاست «حبس‌زدایی» و کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها به منظور مقابله با تورم کیفری، مورد توجه ویژه‌ای قرار گرفته است. یکی از مهم‌ترین اقدامات قضایی در این راستا، تکیه بر قانون عدالت کیفری مصوب ۲۰۰۳ است که به قضات اختیارات گسترده‌ای برای استفاده از مجازات‌های جایگزین حبس، به‌ویژه احکام اجتماعی اعطا کرده است. این احکام به جای فرستادن مجرمان غیرخطرناک به زندان، آن‌ها را ملزم به انجام کارهای عام‌المنفعه بدون دستمزد، شرکت در برنامه‌های ترک اعتیاد و بازپروری، و یا تحمل نظارت‌های الکترونیکی (پابند الکترونیکی) می‌کند. هدف اصلی این رویکرد قضایی، علاوه بر کاهش هزینه‌های سنگین سیستم زندان‌ها، جلوگیری از برچسب‌زنی مجرمانه به افراد و تسهیل بازگشت موفقیت‌آمیز آن‌ها به آغوش جامعه است.^۳

کشور دیگری که به‌نحو حداکثری از سیاست حبس‌زدایی بهره گرفته ایالات متحده آمریکا است. با اینکه طبق آمارهای رسمی موجود، این کشور هم‌اکنون بیشترین جمعیت کیفری در جهان را دارد، درعین حال یکی از پیشگام‌ترین کشورها در حوزه استفاده از مجازات‌های جایگزین حبس نیز به‌شمار می‌رود؛ تا جایی که به گفته تحلیلگران آمریکایی اگر این تدابیر حبس‌زدا در دستور کار نظام سیاست جنایی آمریکا نبود، لاقلاً در حدود بیش از سی (۳۰) درصد به جمعیت زندانیان این کشور اضافه می‌شد. در آمریکا درخصوص اجرای این تدابیر قوانین مستقلی تصویب شده که عمده‌ترین آنها «قانون مجازات‌های اجتماعی مصوب سال ۱۹۹۳» است که به‌موجب آن تعیین حبس برای بسیاری از جرائم خرد و مصادیقی از ارتکاب جرم علیه اشخاص و نظم عمومی ممنوع گردیده و یکسره برای آنها تدابیری چون الزام به انجام کارهای عام‌المنفعه و خدمات عمومی و یا حداکثر حبس در منزل پیش‌بینی شده است.

رابرت آلفونسین، حقوق‌دان آمریکایی، در کتاب «بنیادهای حقوق جزا در آمریکا» معتقد است که این کشور باوجود داشتن زندان‌ها و زندانیان انبوه از نیمه دوم قرن بیستم به‌بعد هیچ‌گاه بی‌خیال بحران‌های ناشی از افزایش جمعیت کیفری نبوده و همواره قوانینی درخصوص مبارزه با این پدیده در این کشور تصویب شده است. به گفته او، «در آمریکا سیاست مقابله با حبس‌های کوتاه‌مدت قدمتی به‌اندازه خود سیاست تاریخی گرایش افراطی به حبس در جرائم خشن در این کشور دارد».^۴

^۱Criminal Justice Act 2003

^۲Community Orders

^۳Ashworth, Andrew and Julian V. Roberts. *Sentencing and Criminal Justice* Cambridge: Cambridge University Press, Sixth Edition, 2015, P 345

^۴Robert, A. *The Basis of Criminal Law in United State*, Washington University Press, Third Edition, 2018, P 316.

از همین روست که امروزه حتی در اسناد بین‌المللی نظیر «موازین قضایی بنگ لور» صراحتاً بر ضرورت فعال‌سازی قضاات و افزایش اختیارات قضایی آنها در حوزه پیشگیری معقول و غیرحبس‌گرایانه از جرائم از رهگذر اجرای سیاست‌هایی چون حبس‌زدایی تأکید شده است.^۱

اجرای سیاست‌هایی چون تبدیل قانونی و قهری مجازات جرائم با مجازات حبس کمتر از شش ماه به مجازات‌های بینابین^۲ و مجازات‌های اجتماعی^۳ نظیر انجام خدمات عام‌المنفعه^۴ یا حبس در منزل^۵ در قلمرو حقوقی کشورهای چینی، کانادا و فرانسه نشان از تلاش برای محدودسازی امکان توسل نظام قانونی و قضایی جامعه به این قبیل کیفرها دارد که امروزه به شدت با نقد و ایراد هم مواجه و روبه‌رو شده‌اند. حقیقت غیرقابل دفاع بودن حبس‌های کوتاه‌مدت، امروزه با عقاید طرفداران «حبس‌های شوک‌آور در بازه‌های زمانی سی تا نود روز» تقابل یافته است. حبس شوک‌آور که عملاً در قالب اعزام محکومان به اردوگاه‌های بازآموزی مجرمان نمایان شده، متکی بر تعالیم و رویکردهای نظامی و سخت‌گیرانه است. درباره اینکه وضعیت «حبس ابد»^۶ در چارچوب برنامه‌های اصلاح و درمان چگونه است، هم قدری اختلاف نظر وجود دارد. در تفکرات سنتی حوزه جرم‌شناسی اصلاح‌مدار این اعتقاد وجود داشت که کیفر حبس ابد به دلیل اینکه امکانی برای بازگشت محکوم به جامعه باقی نمی‌گذارد، از شمول اصلاح و درمان خارج است.^۷ این نظر امروزه دیگر فاقد وجهت است و نه تنها در رویکرد برخی کشورها، بلکه حتی در توافق‌نامه‌ها و رهنمودهای منطقه‌ای و بین‌المللی هم به لزوم شمول برنامه‌های اصلاحی، اخلاق‌مدار و جامعه‌محور در حق محکومان به حبس ابد اشاره شده است.^۸ مثلاً در مقدمه کنوانسیون استراسبورگ مصوب ۱۹۸۳ برای انتقال محکومان به صورت مطلق به لزوم تلاش برای اصلاح و بازپروری تمام محکومان به حبس اشاره شده و هیچ‌گونه تمایز و تفکیکی میان حبس‌های موقت و ابد هم مورد توجه قرار نگرفته است.

البته از نظر موافقان کیفر حبس، زندان اصلاح‌محور باید دارای اصول و استانداردهایی در سطوح چون مدیریت، نگرش به محکومان و حقوق اولیه آنها باشد تا بتواند در این مسیر اصلاحی به‌خوبی ایفای نقش نماید. از اصول و قواعد استاندارد حاکم بر زندان‌ها به‌عنوان شرط مقدماتی انسان‌مدارشدن رژیم زندان‌ها یاد می‌شود. نقض این اصول، مخالف حقوق بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه تلقی می‌شود و قابل پیگیری و شکایت در مراجع قضایی بوده و یک پدیده غیرقابل تحمل و مانع جدی سد راه اصلاحی شدن نظام زندان‌ها و حتی عامل شکست آنهاست.^۹ موقعیت و موازین زندان دارای اصول و استاندارد را باید در پرتو یک منطق جهانی و حقوق بشری و در قلمرو اسناد و رهنمودهای بین‌المللی جست‌وجو نمود. در این راستا نباید شرایط و اقتضائات فرهنگی، اجتماعی و حقوقی رژیم‌های حقوق ملی را هم از نظر دور داشت و یا در ارزش و اعتبار آنها تردید نمود. به بسیاری از اصول و قواعد استاندارد زندان‌ها و فرایندهای اصلاح در اسنادی چون «اعلامیه جهانی حقوق

^۱ Blomer, Z. *Criminal Law in 20th Century*, Rotherdam Press, 2014, P 17.

^۲ Intermediate Sanction

^۳ Community Punishment

^۴ Public Service

^۵ House arrest

^۶ Hollin, C. R. and E. J. Palmer. *Offending Behavior Programmes: Development, Application and Controversies*, John Wiley and Sons, 2006, PP 12-106.

^۷ Life Imprisonment

^۸ Sapsford, R. J. "Life- Sentence Prisoners: Psychological Changes during sentence", *British Journal of Criminology*, Volume 18, 1978, PP 129-145.

^۹ اساساً در قلمرو نظام‌های حقوقی موجود در جهان و حقوق ملی بسیاری از کشورها نظیر آمریکا و کانادا، محکومان به حبس ابد پس از تحمل حداقل ده یا دوازده سال از مدت محکومیت، ممکن است مورد عفو و بخشودگی قرار بگیرند و فرصت آزادی و بازگشت مجدد به اجتماع به دست آورند.

^۱ Dina, R. R and R. C. Todd. "Incarceration, Social Capital and Crime: Examining the Unintended Consequences of Incarceration", *Criminology*, Volume 36, 1998, PP 441-450.

بشر مصوب ۱۹۴۸»، «میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۹۶۶»، «قواعد حداقل استاندارد سازمان ملل برای رفتار با زندانیان مصوب ۱۹۵۵»، «قواعد اروپایی زندان مصوب ۱۹۸۷ و اصلاحی سال ۲۰۰۶» و «اعلامیه اصول اساسی برای درمان زندانیان مصوب ۱۹۹۰» اشاره شده است.^۱

۳. تحلیل موردی عوامل اجرایی مؤثر در افزایش جمعیت کیفری

۳.۱. عدم نظارت مراجع تصمیم‌ساز عالی بر نحوه حبس‌گزینی‌های قضایی افراتی

ترس از نظارت مراجع انتظامی و حفاظتی یکی از دلایل کلی قضات برای گرایش حداکثری به مجازات‌های سنتی و سرکوبگری چون حبس است تا از این طریق از احتمال مؤاخذه به‌جهت عدم تعیین کیفرهای ارفاقی و نامناسب بیش از حد‌شانه خالی کنند. مسئله این است که به‌موازات همان نظارت‌های بازدارنده که از جمله عوامل گرایش قضات به کیفر حبس است، باید مراجع انتظامی و نظارتی درخصوص همین کیفر حبس، که توسط محاکم مختلف در مقادیر متفاوت صادر و اجرایی می‌شود، نیز نظارت و بررسی داشته باشند. قطعاً گاهی تعیین حداکثر مجازات و عدم اعمال سیاست‌های ارفاقی و حبس‌زدا از جانب قضات در زمانی که همه موجبات قانونی نیز برای اعمال و اجرایی‌سازی آنها مهیاست، خود نوعی تخلف و عدم رعایت استانداردهای قضایی است که امروزه علاوه بر قوانین ملی، در بسیاری از اسناد بین‌المللی نیز مورد توصیه و تأکید قرار گرفته‌اند.

کمسیون عالی نظارت بر آرای صادره محاکم در حقوق انگلستان یکی از وظایفی که برعهده دارد، نظارت مستقیم بر سیاست‌های کیفردهی و تهیه گزارش برای مراجع عالی ذی‌صلاح مبنی بر نقض فاحش اصول دادرسی و کیفرگزینی منصفانه است که حتی می‌تواند از موجبات نقض آرای صادره در مراجع ذی‌صلاح نیز باشد. آدر حقوق ایران چنین نهاد به‌خصوصی وجود ندارد، اما از مراجعی چون دادگاه انتظامی قضات انتظار می‌رود که در راستای ایجاد زمینه‌های قضایی لازم برای توسعه سیاست حبس‌زدایی بر موضوع حبس‌گزینی‌های بی‌قاعده و اصول در محاکم نیز نظارت داشته باشند و به‌عنوان مصداقی از تعیین مجازات‌های نامناسب، ناعادلانه و خلاف اصول به آن واکنش نشان بدهند. همان قدر که مجازات ناکافی و مغرضانه یک تخلف و مستحق برخورد است، مجازات‌گرایی‌های غیرمنصفانه نیز ماهیتاً چنین ویژگی و اثری دارد و بایسته است که واکنش به آن در دستور حداقل مراجع نظارتی موجود مثل دادسراها و دادگاه‌های انتظامی قضات قرار گیرد.

۳.۲. دخالت مقامات غیرقضایی مدافع حبس‌گرایی در دادرسی‌ها

در شرایط کنونی در ایران به‌مانند بسیاری از جوامع دیگر نمی‌توان با قاطعیت ادعا نمود که مقامات و مراجع سیاسی و حاکمیتی بر کیفیت دادرسی نسبت به جرائم مختلف مطلقاً نقش و مداخله‌ای ندارند. اتفاقاً مراحل اولیه و تحقیقات مقدماتی بسیاری از جرائم امروزه عملاً توسط افسران و مأموران مراجع و نهادهای سیاسی و امنیتی محض صورت می‌گیرد که نوعاً انتظار دارند در صورت منجر شدن تحقیقات مقدماتی به محکومیت مرتکب علیه وی مجازات‌هایی چون حبس صادر و اجرایی گردد.

بنابراین، به‌منظور رفع شبهات و تلاش برای هماهنگ‌سازی رویکرد سیاست‌جنایی در قبال جرائم مختلف با موازین حقوق‌بشری و اسناد و استانداردهای بین‌المللی، لازم است تا حد امکان به اصل استقلال قضایی احترام گذاشته شده و به

۱. برای مطالعه بیشتر در این زمینه ر.ک: کونانی، سلمان، محمدعلی مهدوی ثابت، علی صفاری و محمدعلی اردبیلی، «تحلیلی جامعه‌مدار از سیاست اصلاح و درمان محکومان زن و مرد و روش‌های آن»، فصلنامه زن و جامعه، دوره ۱۱، شماره ۴۲، ۱۳۹۹، صص ۲۲۷-۲۵۵.

۲. Philipe, G. Z. England Criminal Procedure: An Introduction, London: Polity Press, 11th Edition, 2019, P 137.

تدریج وظایف شبه قضایی اعطایی به مقامات و مراجع سیاسی-امنیتی حذف گردد. از منظر حقوق تطبیقی چنین رویه‌ای با شدت بیشتری نمایان شده است. به طور مثال، در کشور آمریکا قوه مجریه با دخالت در بحث قضاوت در خصوص جرائم مختلف از طریق تشکیل کمیسیون‌های ویژه عملاً و به طرز فراگیری دادرسی نسبت به برخی از پرونده‌های مظنونان و متهمان خاص را در طیف‌ها و طبقات مختلف به این کمیسیون‌ها می‌سپارد که علاوه بر اینکه دادگاه محسوب نمی‌شوند، موظف به رعایت هیچ‌یک از تضمینات یا آیین دادرسی دادگاه‌های عادی آمریکا هم نیستند.^۱ این مداخله مدیریتی که نقض آشکار اصل تفکیک قواست، هم مورد قبول دیوان عالی این کشور قرار گرفته و هم کنگره آمریکا پس از سال‌ها تشکیل این کمیسیون‌ها را قانونی نموده است. به بیان دیگر، دستور دولت بوش در ۱۳ نوامبر ۲۰۰۱ برای تشکیل کمیسیون‌های قضایی ویژه که از آنها به عنوان دادگاه‌هایی دولتی و وابسته به قوه مجریه یاد می‌شود، برای رسیدگی به اتهامات مظنونین به جرائم امنیتی که مورد ایراد برخی دادگاه‌های آمریکا قرار گرفته بود، در سال ۲۰۰۶ رسماً مورد تصویب مراجع قانونگذاری قرار گرفت و رفتار دولت تا قبل از تصویب قانون را صحیح و قانونی پنداشت و آن را تنفیذ نمود.^۲

در این رویکرد اختیار تحقیق که در حالت عادی در صلاحیت مرجع قضایی است، به مراکز سری کنترل شده توسط مراجع دولتی، سیاسی و نظامی واگذار می‌شود و بازداشت، محاکمه و صدور کیفر از دادگاه‌های عادی به دادگاه‌های دولتی-امنیتی انتقال می‌یابد؛ لذا در سیاست جنایی تقنینی آمریکا از یک سو قوه مجریه می‌خواهد با تفسیری گسترده از اختیارات قانونی اعطایی همچنان مبسوط‌الید باشد. از سوی دیگر، قوه قضائیه نیز می‌کوشد تا نقش سنتی و اصلی خود را گوشزد، و از جایگاه مستقل خود دفاع کند. به عبارت دیگر، هنوز توجه به بُعد ارزش انسانی و کرامت ذاتی بشر در چرخه مداخلات قضایی دستگاه‌های اجرایی در مسائل قضایی به درستی نهادینه و تبیین نشده است. بنابراین، می‌توان گفت ثمره قطعی دخالت قوه اجرایی در قلمرو صلاحیت‌های قوه قضائیه چیزی جز تعرض به حقوق و آزادی‌های انسانی شهروندان نخواهد داشت. برخی از حقوق دانان از چنین پدیده‌ای به سرگردانی سیاست جنایی یاد کرده‌اند که دقیقاً در مورد طرز مواجهه با جرائم و مجرمان مختلف در حقوق ایران و کشورهای نظیر آمریکا مصداق عینی و واقعی دارد.

یکی از اهداف مهم مجازات‌ها اصلاح و درمان بزه‌کاران است که با اعمال اصل فردی کردن مجازات‌ها می‌توان به این مهم دست یافت. از این رو مهم‌ترین دغدغه‌های سیستم عدالت کیفری هر کشور پیشگیری از وقوع جرم یا کاهش آثار زیان‌بار کیفر حبس است.^۳

تجربه و شواهد نشان می‌دهد که وقتی مقامات و مراجع امنیتی و حفاظتی در سرنوشت و کیفیت دادرسی نسبت به برخی از جرائم و جنایات دخالت می‌کنند، عملاً زمینه‌ای ایجاد می‌کنند که طی آن قضات به طور مستقیم یا غیرمستقیم تحت فشار قرار می‌گیرند و خواه ناخواه بیشتر به سمت مجازات‌های افراطی و حداکثری چون حبس‌های بلندمدت گرایش پیدا می‌کنند.

۳,۳. علقه‌ها و پایگاه‌های فردی، فرهنگی و اجتماعی مؤثر در گرایش قضات به حبس

^۱ Rick, D. P. *Public Values in Criminal Law*, New York University Press, First Edition, 2016, P 71.

^۲ Radzinowich, F. *Security-oriented Criminal Law*, London: Routledge, Second Edition, 2022, P 83.

^۳ شمس‌ناتری، محمدابراهیم و جواد ریاحی، «ارزیابی مجازات‌های اجتماعی مندرج در لایحه قانون مجازات اسلامی در پرتو الگوی جایگزینی»، فصلنامه حقوق اسلامی، دوره ۹، شماره ۳۳، ۱۳۹۱، ص ۵۰.

هنری ویلیامز عقیده دارد که بسیاری از مشکلات محاکم و نظام دادگستری ریشه در طرز رفتار، علایق، افکار و الگوهای تربیتی کادر قضایی و دیگر پرسنل مرتبط دارد. آنها قبل از آنکه یک قاضی یا زندانبان و یا مدیر قضایی - حقوقی باشند، عضوی از جامعه بوده و مسیر جامعه‌پذیری و تعلیم و تربیت خاص خود را طی کرده‌اند. افرادی که در سوابق زندگی خانوادگی آنها آثاری از تنش، تنبیه، سرکوبگری و حق‌کشی دیده می‌شود، احتمال زیادی وجود دارد که در مقام داور و قضاوت خواه ناخواه تحت‌تأثیر این سوابق و تجربیات فردی و گروهی خود قرار بگیرند. بنابراین، باید در مرحله استخدام مقامات قضایی حتماً به چنین فاکتورهایی توجه کرد و میزان سلامت و حق‌جویی به نفع اصالت جمع و جامعه و نه فرد را در وجود آنها تخمین زد. بی‌توجهی به شرایط زندگی و تعلیم و تربیت‌های سابقه قضات با بسیاری از ناهنجاری رفتاری مقامات قضایی ارتباط دارد.^۱ خانواده، مهم‌ترین محیطی است که انسان در آن از کیفیت روابط انسانی آگاهی می‌یابد. خانواده دارای نقش بی‌بدیلی در فرهنگ‌پذیر کردن انسان‌هاست که طبق تحقیقات بیشتر روان‌شناسان و جامعه‌شناسان، تجارت هر فردی در خانواده، زیربنای شخصیت و منش او را شکل می‌دهد و هیچ‌یک از عوامل اجتماعی دیگر، در جامعه، اعم از محافل مذهبی و علمی و رسانه‌ها و غیره به‌اندازه خانواده در این زمینه مؤثر نیستند. تجربه نشان می‌دهد وجود هر سطح ناهنجاری، تجربه تنبیه یا حتی ارتباط با فضاهای کیفری در دوران خردسالی برای کسانی که امروزه به عنوان قاضی یا هر منصب قضایی دیگر در جامعه ایفای نقش می‌کنند، با احتمال گرایش آنها به خشونت رفتاری و پیروی از سیاست‌های مجازات‌گرایی سخت‌گیرانه رابطه دارد. بنابراین، باید به‌عنوان یک واقعیت پذیرفت که مسائل شخصیتی، خانوادگی، الگوهای فرهنگی و نظام عمومی تعلیم و تربیت در جامعه با سیاست‌های رفتاری نهادهایی چون دادگستری و افرادی چون قضات محاکم ارتباط دارند. نمی‌توان بدون توجه به مسائل فردی و فرهنگی به فکر بسترسازی برای تحقق آرمان‌های مطلوبی چون حبس‌زدایی بود. اهمیت این موضوع در حقوق جزایی ایران دوچندان به‌نظر می‌رسد، زیرا شواهد موجود گویاست که بسیاری از قضات در مناطقی از کشور رشد و تعلیم یافته‌اند که حس بدبینی خاصی نسبت به جرم و بزهکاری دارند و آشکارا طرفدار سیاست‌های تنبیهی شدیدند. قطعاً فرد قاضی که در چنین منطقه‌ای تعلیم یافته و زندگی کرده است، نمی‌تواند در موقع قضاوت از تأثیر این سبک‌های اجتماعی و الگوی کلی زندگی خود مبرا باشد.

الگوی کیفردهی و حبس‌گزینی فرضی یا «مبتنی بر رویه‌ها و رهنمودهای پیشینی» نوع دیگری از سیاست‌های تعیین حبس به‌طور خاص و کیفر به‌طور مطلق است که در آن قانونگذار نقش راهنما و پیشنهاددهنده را دارد و تا حدود زیادی به قضات هم قدرت مانور و اعمال سلیقه داده می‌شود. در این الگو برخلاف الگوی معین و نامعین به صلاحدید قضایی، جایگاه معقول و متعارفی داده شده است. این الگو به‌عنوان الگویی ترکیبی شناخته می‌شود که تلاش می‌کند با ترکیب کیفردهی نامعین و کیفردهی الزامی، کیفردهی را تا حدی متعادل نماید. به‌نظر می‌رسد از منظر اصول جرم‌شناختی و کیفرشناختی این الگو قابلیت‌های بیشتری برای ارتقای توانایی‌های محاکم در نقش آفرینی در حوزه تحقق سیاست‌هایی چون حبس‌زدایی اثرگذار باشد.^۲

۳,۴. آمار گرایي و فقدان زمان کافی برای محاکم در رسیدگی به پرونده‌ها

در سطح کلان یکی از عوامل عمده گرایش محاکم کیفری به تعیین مجازات‌های مندرج در قانون و اعمال حبس‌های شدید بدون توجه به تدابیری مانند لزوم تلاش در راستای حبس‌زدایی و کاهش جمعیت کیفری، حاکمیت

۱) Williams, H. The Policy of Judgment in Modern Society, Manchester: Free Press, Sixth Edition, 2008, P 279.

۲. سرداری، حامد، «سازوکار لازم برای اجرای تعلیق مراقبتی در ایران»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ۱۳۹۷، ص ۱۵۱.

یک رویه و فرهنگ آمارگرایانه بر محاکم است که طی آن قضات بیش از آنکه دغدغه بررسی‌های ماهوی دقیق یا تحقیق و تفحص در خصوص اصالت‌سنجی محتویات پرونده‌ای شخصیت تشکیل شده برای محکومان را داشته باشند، به این فکرند که در یک بازه زمانی سریع و به‌جهت پرهیز از اطاله دادرسی، هرچه زودتر تکلیف پرونده‌های مختلف را روشن سازند. قطعاً یکی از راه‌های ساده در این مسیر بی‌توجهی به آن قواعد و روی آوردن فوری به گزینش و تعیین مجازات‌هایی چون حبس برای محکوم علیه است. این موضوع در حقوق کشورهای چون ایران که با حجم انبوه و چند میلیونی از پرونده‌های کیفری مواجه‌اند، بسیار آشکارتر و عیان‌تر است.

بر فرض اینکه ملاک ارزیابی عملکرد واحدهای قضایی، تعداد پرونده‌های مختومه شده است، این نتیجه عاید می‌گردد که قضات به هر نحو که موفق به مختومه کردن تعداد بیشتری از پرونده‌ها در واحد سازمانی خود باشند، کارآمدتر محسوب می‌شوند. آبر همین اساس، فشار خارج از سیستم، محاکم را بر آن می‌دارد که به خلق موقعیت‌هایی برای افزایش کارایی بپردازند. صدور بخشنامه‌های مختلف از سوی قوه قضائیه که غالباً بر لزوم اجتناب از اطاله دادرسی تأکید دارند، درحالی که همگان می‌دانند در سیستم حقوقی امروزی ایران به‌دلیل کمبود منابع و امکانات و قلت کادر قضایی و نیاز گسترده به جلب قاضی جدید، هنوز زیرساخت‌های کلان مبارزه با چنین پدیده‌ای مهیا نشده است. بنابراین، نتیجه بارز چنین سیاست‌هایی که به موازات آنها برای ایجاد زیرساخت‌های مورد نیاز تلاش نمی‌شود، خواه ناخواه موجب شده که بسیاری از قضات و محاکم با بررسی‌های زمانی بسیار محدود و به صرف مشاهده وجود قرارهای جلب به دادرسی تصمیم به صدور رأی بر محکومیت بگیرند که غالباً با تعیین مجازات حبس همراه‌اند. این موضوع نقش بسیار پررنگی در افزایش جمعیت کیفری زندان‌ها دارد و مستلزم بررسی موشکافانه و دقیق است، وگرنه هر روز بر مقدار و میزان آن افزوده می‌شود.

مسئله آمارگرایی و نگرانی قضات برای مواجه شدن با اطاله دادرسی در شعب، خود یکی از مهم‌ترین متغیرها و عواملی است که در گرایش قضات به تعیین شتاب‌زده مجازات‌ها به‌طور کلی و تبعاً افزایش جمعیت کیفری زندان‌ها در ایران دارای نقش و تأثیر است. سیاست جنایی ایران در آینده مجبور به استقبال از تغییر و تحولات ساختاری در حوزه طرز نگاه نسبت به سطح کمی دادرسی در شعب مختلف دادگاه‌ها و تجدیدنظر در نظام ارزشیابی‌های مبتنی بر آمار خواهد شد، چون اصلاح سیاست‌های موجود قطعاً می‌تواند موجب ارتقای کیفیت کار محاکم و تبعاً بروز نتایجی چون تعیین حساب‌شده‌تر مجازات‌ها و کاهش موارد گرایش صرفاً احساسی و شتاب‌زده به مجازاتی چون حبس گردد. شواهد نشان می‌دهد که به‌طور کلی الگوی اصلاحی و پیشنهادی ضمنی در متن افکار و عقاید قضات، یک سیاست بین‌رشته‌ای و چندوجهی است که در یک سطح با قانونگذار و نگرش قوانین ارتباط دارد و در سطحی دیگر قضات و نظام دادگستری و رویه‌های آن را مخاطب قرار می‌دهد. درواقع، با یک سیاست دوگانه مشتمل بر اصلاح قوانین و تکمیل افکار حبس‌زدای مقنن و فراگیرسازی زمینه‌های اجتناب از کیفر حبس در قوانین و نیز فرهنگ‌سازی قضایی در فضای دادگستری برای استقبال محسوس از سیاست‌های تعدیلی می‌توان به امکان کاهش اندیشه‌های حبس‌گرا و تبعاً امکان موفقیت در حوزه کاهش جمعیت کیفری و جلوگیری از تشدید روزافزون نرخ کلی آن در جامعه و نظام حقوقی ایران امیدوار بود. به گفته حقوق‌دان انگلیسی، ساموئل جونز، اصولاً بهترین روش تغییر در نظام حقوقی در سطوح مثل کیفرزدایی همان روش یا سیاست موسوم به الگوهای ترکیبی و مختلط است که در

۱. برای مطالعه بیشتر در این زمینه ر.ک. کونانی، سلمان، جرم‌زدایی و کاهش عناوین مجرمانه، تهران: روزنامه رسمی، چاپ اول، ۱۴۰۰.

۲. گرگری، یاسر، «چالش‌های آمارگرایی در نظام عدالت کیفری ایران»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه تهران، ۱۴۰۰، ص ۱۲۱.

آنها از همه زوایا به موضوع و معضلات فرارو نگریسته می‌شود.^۱ بنابراین، به نظر می‌رسد که در حال حاضر و در میان جمعیت نخبگانی خود قوه قضائیه نیز چنین افکاری برای اصلاح ساختارهای کیفری موجود و کنترل معضل جمعیت کیفری در کشور نفوذ و اعتبار دارند.

۳,۵. بی‌اعتمادی محاکم و مشکلات آنها در برقراری ارتباط با بخش‌های غیردولتی و قوه مجریه در اعمال نظام جایگزین‌های حبس

با تمرکز بر نظام حقوقی ایران، به‌وضوح مشاهده می‌شود نرخ کلی آرایه‌ای که بر محوریت توسل به جایگزین‌های حبس در ایران صادر می‌شود، آن قدر کم‌رنگ است که آشکارا از بی‌اعتمادی قضات نسبت به آنها حکایت می‌کند. از سوی دیگر، اغلب محاکم اعتقاد ندارند که بخش‌های غیردولتی نیز می‌توانند به آنها در اجرای مطلوب تدابیر جایگزین مثل به‌کارگیری محکومان در کارهای عام‌المنفعه کمک نمایند. این درحالی است که اجرای هدفمند تفکر جایگزین‌های کیفری به‌طور عمومی به مقدماتی چون گرایش نظام عدالت کیفری و محاکم به سیاست یا فرایند مشارکتی نمودن و خصوصی‌سازی در ابعاد وسیع و نقش‌ریزی برای مداخله بخشیدن به بخش‌های دولتی و مردمی در اموری چون مقابله با جرائم و پیشگیری از آنها دارد که خود مستلزم ایجاد زیرساخت‌های لازم توسط قانونگذار است. اما متأسفانه به‌طور کلی هنوز علقه‌های اولیه اندیشه خصوصی‌سازی در حقوق و سیاست جنایی کنونی ایران شکل نگرفته است و عملاً محاکم نیز از فرصت‌ها و ابزارهای چندانی برای جلب سایر بخش‌های غیردولتی در امر قضاوت و کیفرگزینی برخوردار نیستند.

در قانون برنامه پنجم و ششم توسعه به نقش سازمان‌هایی مثل شهرداری و دیگر بخش‌های غیردولتی در اجرای سیاست‌های مختلف واکنش‌دهی به جرائم اعم از تفکرات بازدارنده کیفری و جرم‌شناختی اشاره شده است که این نشان از حداکثر جلوه عینی برون‌سپاری وظایف قضایی در حوزه واکنش‌دهی به جرم در نظام حقوقی فعلی ایران دارد. مثلاً در بند «ه» ماده ۲۱۱ قانون برنامه توسعه، همکاری و مشارکت نهادهای اجرایی از جمله، شهرداری‌ها با قوه قضائیه بر این نهادها تکلیف شده است. تردیدی نیست که برخی از وظایف نهادهایی مثل شهرداری‌ها می‌تواند با تدابیر پیشگیری و نیز با بخشی از وظایف قوه قضائیه پیوند داشته باشد. برای مثال، در حالت اول (یعنی ارتباط وظایف شهرداری‌ها با تدابیر پیشگیری به معنای گسترده آن) شهرداری می‌تواند بخشی از بودجه خود را صرف بهینه‌سازی فضاهای به‌کارگیری محکومان نماید که طبق تصمیم قضایی به انجام کارهای عام‌المنفعه محکوم شده اند. به‌هرحال، نگاهی به قوانین و مقررات موجود و از جمله قانون پیشگیری از جرم نشان می‌دهد که در سیاست جنایی ایران مشخصاً الگوی واکنش‌دهی به جرائم، گرایشی افراطی به همان مجازات‌های سرکوبگر سنتی و پیشگیری کیفرمدار دارد و تدابیری مثل جایگزین‌ها یا کیفرهای اجتماعی کماکان به‌طرز فراگیری مورد عمل و اجرا قرار نگرفته‌اند.^۲

تدابیر جایگزین عملاً محدود به درجاتی خاص و اندک از تعزیرات بوده و به‌نحو فراگیری در قلمرو منطق و تصمیم مقنن قرار نگرفته‌اند و قضات حتی از این مصادیق محدود نیز به‌نحو مطلوبی استفاده نمی‌کنند. ضمن آنکه جز در برخی موارد معدود حتی به امکان ایفای نقش بخش‌های مردمی و مدنی جامعه در امر اجرایی‌سازی چنین تدابیری اشاره خاصی صورت نگرفته است و خود محاکم هم خلاقیت خاصی در این راستا تاکنون از خود بروز نداده

^۱ Jones, S. English Legal System, London: Polity Press, Eighth Edition, 2019, P 13.

^۲ زارع‌زاده، سعید، «تحلیلی بر آمار ورودی زندانیان با رویکرد کاهش جمعیت کیفری»، ماهنامه اصلاح و تربیت، شماره ۵۱، ۱۳۸۵، صص ۴۷-۴۸.

اند. در ایران قانون مدونی برای تعریف و تنسيق ابعاد متنوع نظام جایگزین‌ها که در آن تکالیف دستگاه‌های هم عرض نیز روشن شده باشد، وجود ندارد و قانون مجازات اسلامی هم بحث خاصی در این راستا تنویر و تقریر ننموده است.

موانع چندی اجازه نمی‌دهد بتوان در ایران از اجرای مطلوب تدابیر جایگزین سراغ گرفت. یکی از این موانع حضور چشمگیر و عمده نهادهای وابسته به حاکمیت و نظام دادگستری رسمی در امر مقابله با جرم است. در ایران اقتدار اصلی برای مواجهه با جرائم در اختیار قوه قضائیه و مراجع رسمی در معیت آن است. این درحالی است که اندیشه مدافع تدابیر جایگزین مستلزم بهره‌گیری از سیاست‌های مثل برون‌سپاری قضایی و احاله فرایند دادرسی به لاقبل بخشی قابل اعتنا از جرائم خرد به نظام دادگستری غیررسمی و مردمی است که این خود مقتضی آن است که حدی از اقتدار رسمی و دایره صلاحیت‌های نظام کنترل رسمی (محاکم سنتی و...) کاسته شود و بخش خصوصی بتواند عملاً در پیاده شدن وظایف قوه قضائیه در چنین زمینه‌هایی مداخله حقیقی و اجرایی داشته باشد. چنین امری با توجه به تصریح قانون اساسی به اینکه مرجع اصلی رسیدگی به تظلمات و فصل خصومت دادگستری است، عملاً با چالش و خلأ بستر شناختی مواجه است.

مانع دیگر، ضعف نظام اداری-سیاسی و دولتی (به معنی خاص کلمه و قوه مجریه) حاکم بر جامعه ایران است. اگر بنا باشد نهادهای مدنی و خصوصی بتوانند به قوه قضائیه مثلاً در امر اجرای مجازات‌های اجتماعی مدد رسانند، باید از ساختارهای اداری لازم و مسائلی مانند بودجه و منابع مالی لازم نیز برخوردار باشند و محاکم نیز همکاری های لازم را با آنها به عمل آورند، این درحالی است که در شرایط فعلی قوه قضائیه در چگونگی جلب نظر و همراهی بخش‌های اداری و غیرقضایی جامعه در سطوح چون به‌کارگیری و اجرای مجازات‌های اجتماعی درمانده بوده و نتوانسته است از نظام ترکیبی و چند نهادی متمرکز در این راستا برخوردار گردد. قضات نیز عملاً در جلب همکاری مراجع غیردولتی و خارج از چارچوب قوه قضائیه مشکل داشته و حتی بعضاً به بهانه عدم همکاری آنها مثلاً در اجرای مجازات‌هایی چون کار عام‌المنفعه به‌جای حبس همین موضوع را دستاویز قرار داده و عملاً از بیشتر فرصت‌های توسل به آن اجتناب می‌کنند. بنابراین، نمی‌توان بدون تعریف منابع و تمهید مقدمات امر، یکباره به سیاستی چون تقنین مجازات‌های جایگزین مثل انجام کارهای عام‌المنفعه و خدمات عمومی روی آورد، آنگاه پیشاپیش هیچ مرجع یا مراکزی به‌طور اختصاصی برای به‌کارگیری محکومان به چنین تدابیری مهیا نساخت. بی‌شک، سایر بخش‌های اجتماع نه ظرفیت لازم و نه انگیزه کافی برای استقبال و پذیرش از محکومان در بدنه نظام اداری خود دارند؛ حتی اگر چنین استخدامی کاملاً مجانی باشد و مستلزم پرداخت هزینه‌های خاصی هم نباشد. ضمن آنکه قضات و محاکم نیز استعداد و ابزار خاصی برای رهایی از این مشکلات فراروی خود نمی‌بینند.

یکی از اصول مهم در نهادینه‌سازی سیاست‌های حبس‌زدایانه و جایگزین حبس یا تعدیل‌کننده آن در هر نظام حقوقی وجود سطحی از همکاری و همراهی مراجع وابسته به دولت و قوه مجریه با دستگاه قضایی است. از آنجا که سبک و سیاق و روال کار دستگاه‌های دولتی مقتضیات خاص خود را دارد، در بسیاری از مواقع نمی‌توانند آن‌طور که قضات و محاکم انتظار دارند، پاسخ‌گوی مطالبات و درخواست‌های آنها باشند. این نحو از عدم همراهی موجب شده که قضات رفته‌رفته نوعی بدبینی نسبت به طرز عملکرد و نحوه همکاری دستگاه‌های دولتی پیدا کنند.^۱

^۱ Filberg, V. *New Zones in Criminal Law*, New York: Routledge, Fifth Edition, 2011, P 55.

ایفای نقش مراجع ذیصلاح قضایی در رسیدگی به دعاوی و جرائم مختلف علاوه بر فضای دادرسی رسمی در شعب دادگاه‌ها، یک‌سری مقتضیات دیگر نیز دارد که از آن جمله می‌توان به نظارت بر تصمیمات قضایی اتخاذی و یا حضور بخش‌های دولتی در اجرای تصمیمات و آرای است که مثلاً ممکن است حاوی اتخاذ تصمیماتی چون الزام محکومان به تحمل کیفرهای عام‌المنفعه باشد که محل کلی اجرای آنها غالباً بدنه و دستگاه‌های دولتی است و انتظار می‌رود در جهاتی که قضات تعیین کرده‌اند و توقع دارند، در فرایند اجرایی‌سازی آنها مشارکت و دخالت نمایند.^۱

در سامانه مراجع عمومی قضایی و براساس اصل ۱۵۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، صلاحیت رسیدگی به دعاوی به‌طور کلی در اختیار دادگاه‌های دادگستری است، ولی ترتیب اعمال و تقسیم آنها میان دادگاه‌ها برعهده قوانینی عادی واگذار شده است تا با توجه به موقعیت و مقتضیات کار به آن عمل کنند و در صورت لزوم، همکاری و مشارکت بخش‌های دولتی و غیردولتی را در تحقق اهداف مدنظر نیز جلب نمایند. بنابراین، هرچند اصل بر این است که دادرسانی به پرونده‌ها رسیدگی کنند که به معنای واقعی قضایی و دادرسانند، اما اجرای بخشی از تدابیر حقوقی - قضایی مثل سیاست‌های حبس‌زدا مستلزم مداخله بخش‌های دولتی نیز است که اگر این مراجع همکاری لازم را با دستگاه قضایی به عمل نیاورند، به احتمال زیاد موجب تغییر نگرش قضات به مداخله دولت می‌شود که خود نتایج جز کاهش علاقه و گرایش قضات به بهره‌گیری از ظرفیت‌های این بخش‌ها و تبعاً زوال سطح بهره‌گیری از ظرفیت‌های غیرکیفری در حل و فصل فرایند دادرسی نسبت به جرائم مختلف ندارد.

۳.۶. اعتقاد کلی محاکم به اثرگذاری حبس بر کاهش تکرار جرم در جامعه

یکی از سوءبرداشت‌های جرم‌شناختی از کارکردشناسی مجازات حبس در جوامع معاصر و صرفنظر از نوع جرائم ارتكابی این اندیشه است که بدون استفاده از مجازات‌ها به‌طور کلی امکان موفقیت چشمگیر در حوزه پیشگیری از جرم وجود ندارد. در واقع، بدون آنکه جرم خاصی موضوع باشد، امروزه اغلب تحلیلگران اعتقاد دارند که نامشخص بودن جایگاه تدابیر کیفری و مجازات حبس در متن نظام پیشگیری از جرم، مسئله گمراه‌کننده‌ای است که باعث شده است بسیاری از قضات و محاکم نفس اجرای مجازات را به مفهوم تلاش در مسیر پیشگیری از جرم تفسیر کنند. این درحالی است که اندیشه پیشگیری کیفری از جرم و پیشگیری‌های حبس‌مدار سال‌هاست که شکست خورده و مسلم شده است که هیچ مجازاتی حتی اعدام و حبس‌های ابد و طولانی مدت هم به‌تنهایی نمی‌تواند موجب نظم و امنیت و کاهش جرم در جوامع گردد.

با بررسی برخی از آرای محاکم کیفری در ایران این نکته روشن می‌شود که بسیاری از قضات حتی در برخورد با کوچک‌ترین جرائم، شدیداً به مجازات حبس متوسل شده‌اند و درحالی که بسیاری از فرصت‌های حبس‌زدایانه و جایگزین‌ساز و نیز تدابیری مثل تعلیق و تبدیل مجازات در اختیار آنها بوده است، به‌کل از استفاده از چنین ابزارهایی خودداری کرده و علیه محکوم‌علیه رأی به مجازات حبس داده‌اند. به‌طور مثال، در دادنامه صادره به شماره «۲۱۹۷۰» صادره از یکی از محاکم کیفری دو بندرعباس قاضی دادگاه در برخورد با جوان ۱۹ساله‌ای که مستخدم یک اداره بوده و بدون هیچ‌گونه سابقه کیفری مرتکب سرقت حدود چهار بسته خودکار معمولی که مجموعاً ارزشی کمتر از دو میلیون تومان داشته، شده است، بدون توجه به شرایط و اوضاع و احوال ارتکاب جرم و نیز شرایط و

۱. Anry, D. E. *Crime, Punishment and Society*, Oxford University Press, 2014, P 7.

۲. بهمنی، زهرا، «تحلیل شرایط و ویژگی‌های اجرای مفاد اسناد رسمی در آیین‌نامه جدید با مقررات سابق»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ۱۳۹۵، ص ۱۴۱.

موقعیت مرتکب و حتی بدون توجه به مقررات قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹ با استناد به بند ۵ ماده ۶۵۶ قانون مجازات اسلامی، کتاب پنجم، تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ وی را به حداکثر مجازات ممکن یعنی یک سال و شش ماه حبس و نیز ۷۴ ضربه شلاق محکوم کرده است. صرف نظر از همه ایرادات ماهوی به چنین آرای و خصوصاً اینکه آیا در مورد هر کسی که به نحوی کارمند یک اداره دولتی بوده، بند ۵ ماده مذکور قابل استناد است یا نه، در این زمینه نیز ابهام جدی وجود دارد که چرا مثلاً یک قاضی نباید در هنگام رسیدگی به چنین جرمی هیچ اعتنایی به سن و سال مرتکب، فقدان سابقه هر گونه محکومیت و نیز نداشتن حالت خطرناک توجه کند و صرفاً به مفهوم ظاهری مواد قانون، استناد و چنین مجازاتی تعیین کند که در آسیب‌زایی آن به سبب اعزام فردی کم‌سن و سال به فضای زندان هیچ شک وجود ندارد. چنین رویه‌ها و تصمیماتی در محاکم ایران است که به شدت باعث افزایش جمعیت کیفری و افزوده شدن بر تبعات حضور افراد فاقد تجربه در فضای زندان‌ها می‌گردد.

لازم به توضیح است که تفسیرهای مختلف از کارکردهای جرم‌شناختی احتمالی حبس فقط محدود به قضات نیست و حتی در میان جرم‌شناسان نیز در این خصوص اختلاف نظر وجود دارد. پیشگیری از بزهکاری از مهم‌ترین سازوکارهای سیاست جنایی است که با توسل به اقدام‌های غیر قهرآمیز در صدد کاهش یا از بین بردن عوامل فردی، محیطی و وضعی جرم‌زا و نیز گرایش به بزهکاری است.^۱ قانونگذار بر همین اساس از رهگذر تصویب مقررات متعدد در سطح‌های مختلف فراتقنینی، تقنینی و فروتقنینی به آن توجه کرده‌اند؛ چنان که در پرتو هنجارمندسازی یافته‌های جرم‌شناسی پیشگیری در عرصه این مقررات، «حقوق پیشگیری از جرم» به‌عنوان یک رشته حقوقی تخصصی پدید آمده است. بنابراین، پیشگیری را می‌توان یکی از راهبردهای اساسی در حوزه کنترل اجتماعی برشمرد که در بردارنده مجموعه راهکارهای مستقیم و غیرمستقیم با هدف ایجاد امکانات و موقعیت‌های بازدارنده از وقوع جرم و کج‌روی، طراحی و تدوین می‌شود. اجمالاً مفهوم پیشگیری از جرم، براساس تعاریف سازمان ملل، عبارت است از مجموعه اقدامات و راهبردهایی که به منظور کاستن از خطر ارتکاب جرم و کاهش تأثیرات زیان‌بار آن بر افراد و جامعه از جمله ترس از جرم انجام می‌شود و بر عوامل ایجادکننده جرائم تأثیر می‌گذارد. در استنباط مفهوم پیشگیری از جرم و تعریف آن جهت‌گیری‌های مختلفی دیده می‌شود. گروهی از جرم‌شناسان مفهوم گسترده‌ای برای تدابیر پیشگیری قائل‌اند و گروهی پیشگیری را در مفهومی محدود و کوچک‌تر به کار می‌برند. طبق مفهوم گروه نخست، انجام هر اقدامی که سبب کاهش جرم شود، پیشگیری محسوب می‌شود؛ بنابراین انواع تدابیر کیفری و غیرکیفری، چه قبل و چه بعد از وقوع جرم، پیشگیری است. ولی بنا بر تعریف گروه دوم، پیشگیری به مجموعه وسایل و ابزارهایی اطلاق می‌شود که دولت برای مهار بهتر بزهکار از طریق حذف یا محدود کردن عوامل جرم‌زا یا مدیریت مناسب عوامل محیطی و اجتماعی مورد استفاده قرار می‌دهد و هیچ ارتباطی به خصوص با مجازات‌گرایی و مثلاً حبس مداری افراطی نیز ندارد.^۲

از یک منظر، هر اقدامی که برای مقابله با جرم طراحی گردد و موجب کاهش نرخ بزهکاری شود، در حوزه تعریف عام پیشگیری قرار دارد. این اقدامات می‌تواند شامل جنبه کیفری یا غیرکیفری باشند. از سوی دیگر، عده‌ای از جرم‌شناسان معتقدند که پیشگیری از بزهکاری عبارت است از وسایل و ابزاری که دولت و جامعه مدنی به منظور مهار بزهکاری به کار می‌گیرد. برخی دیگر معتقدند که پیشگیری از جرم دربرگیرنده تدابیر و اقداماتی است که نرخ

۱) Reymond, B. *The crime problem*, New York: Alber Publication, Fourth Edition, 1998, P 5.

۲. حسین‌زاده، علی، *کلیات پیشگیری از جرم*، تهران: گرایش، چاپ اول، ۱۳۹۰، ص ۱۲.

بزهکاری را کاهش می‌دهد. بنابراین، اصولاً پیشگیری به آن دسته از تدابیری اطلاق می‌شود که اساساً از حوزه کیفری پلیس و دادگستری خارج باشد؛ لذا پیشگیری کیفری در حوزه پیشگیری قرار نمی‌گیرد. حقیقتاً پیشگیری از بزهکاری مجموعه اقدامات غیرقهرآمیزی است که برای تحقق اهدافی نظیر مهار بزهکاری، کاهش وقوع جرم و کاهش شدت جرم اتخاذ می‌شود. پس می‌توان گفت، پیشگیری هر تدبیر سیاست جنایی است که هدف نهایی آن کاستن احتمال وقوع جرم، دشوار یا غیرممکن کردن آن است، آنهم بدون اینکه از کیفری خاص استفاده شود. در میان اکثر قضات این عقیده رواج دارد که مجازات حبس در قبال بیشتر جرائم و مجرمان دارای نقش و اثر پیش‌گیرنده است و اجرای آن می‌تواند موجب کاهش نرخ تکرار جرم گردد.

نتیجه‌گیری

شکی نیست که پدیده افزایش جمعیت کیفری در بیشتر نظام‌های حقوقی مختلف معضلی جدی است؛ اما کیفر حبس هم حضوری تاریخی در جوامع مختلف دارد و هم ابزار اصلی عدالت کیفری سنتی است. در این حقیقت نیز تردیدی نیست که مجازات حبس از جهات مختلفی مورد نقد، بحث و تردیدهای جدی است تا جایی که بعضاً نظریه پردازان جرم‌شناسی و کیفرشناسی انتقادی حتی از لزوم کنار نهادن آن صحبت کرده‌اند. یقیناً زندان منجر به قطع رابطه زندانی با زندگی عادی، خانواده، کار و اطرافیان افراد زندانی می‌گردد و محدودیت‌های بی‌شماری بر آنها تحمیل می‌نماید. این مجازات علاوه بر محکوم بر خویشان و نزدیکان و به‌ویژه همسر و فرزندان او نیز آثار سوئی دارد. حتی ممکن است منجر به فروپاشی کانون بسیاری از خانواده‌ها نیز گردد. همچنین، احتمال نقض بسیاری از حقوق بشری زندانیان و عدم مدیریت مطلوب ناهنجاری‌های رفتاری زندانیان و افزوده شدن بر میزان تکرار جرم از سوی آنها به سبب آشنا شدن با دیگر زندانیان و فراگیری فنون و مهارت‌های جدیدتر برای ارتکاب جرم و جنایت در فضای زندان و در جریان تعامل با دیگر محبوسان از دیگر محدودیت‌ها و ضعف‌های کلی زندان‌هاست. شواهد گویاست که تورم در جمعیت زندانیان یا اشباع زندان‌ها، عدم تغذیه و بهداشت عمومی مناسب، نبود مراقبت‌های پزشکی، شیوع بیماری‌های واگیر و عفونی، تجاوزهای جنسی، فساد رفتاری، شیوع بیماری‌های ویروسی و مرگ‌بار همچون ایدز از جمله دیگر آثار و مظاهر احتمال نقض حقوق انسانی محکومان به حبس است که در همه جای جهان با درجات مختلفی تجربه و نمایان شده‌اند و بیش از پیش بر ضرورت بازنگری در سیاست‌های توسل به حبس و تعدیل آنها تأکید دارند.

به‌طور کلی قضات در هنگام روبه‌رو شدن با متهم، تحت تأثیر آموزش‌های پیشین، فرهنگ، خلاقیت و اخلاقیات خود و با استفاده و استناد به نص قانون به مقابله با جرم و مجرم می‌پردازند. این موضوع به‌همراه مسائلی چون محدود شدن چارچوب اجرای مجازات‌ها به فضای عدالت کیفری رسمی و نیز عدم برقراری تعامل سازنده میان دستگاه‌های رسمی و اجرایی با دیگر بخش‌های اجتماع در این حوزه آشکارا به افزایش جمعیت زندان‌ها دامن زده است. این درحالی است که در پرتو تحولات نظام عدالت کیفری ابزارهای مختلفی برای جلب همراهی مکانیسم‌های اداری و اجرایی با بدنه نظام قضایی جوامع وجود دارد؛ موضوعی که در بسیاری از ممالک تاکنون به‌شدت مغفول مانده است. بنابراین، قضات می‌توانند از تدابیر جایگزین مجازات سالب آزادی و اقدامات غیرکیفری استفاده و از مجازات حبس افراطی صرف‌نظر کرده یا اینکه در مرحله اجرای مجازات نیز مقامات اعمال‌کننده مجازات سالب

۱. کاوه، محمد، *آسیب‌شناسی بیماری‌های اجتماعی*، جلد ۱، تهران: جامعه‌شناسان، چاپ اول، ۱۳۹۱، ص ۴۵.

آزادی می‌توانند از طریق فراهم کردن زمینه عفو و آزادی مشروط یا اعمال روش نیمه‌آزادی یا کیفر پایان هفته‌ای در امر کیفرزدایی، حبس‌زدایی و تبعاً کاهش جمعیت زندان‌ها گام بردارند و به کاهش جمعیت زندان‌ها کمک کنند. انجام چنین اقداماتی به همراهی ساختارهای مختلف اجرایی و اجتماعی و تعامل دوسویه آنها نیاز دارد. اما آنچه امروز مشخص شده این است که قضات به‌صورت بسیار محدود به سیاست حبس‌زدایی و مجازات‌های جایگزین حبس و دیگر پاسخ‌های اصلاحی و درمانی توجه نشان می‌دهند. شاید بتوان گفت عمده مشکلات تقنین در ایران به‌مانند بسیاری از کشورهای دیگر در خصوص افزوده شدن بر حجم جمعیت کیفری تا حدود زیادی متأثر از روش و عملکرد دستگاه قضایی است. برای رهایی از مشکلاتی چون افزایش جمعیت زندان‌ها و بهبود وضعیت اجرای مجازات‌ها در جامعه قبل از هر چیز باید اعتقاد داشت که هیچ دلیلی وجود ندارد که هر مجرمی در بدو امر با مجازات مواجه شود و هیچ الزامی هم وجود ندارد که تصور کنیم صرفاً به‌واسطه اجرای کیفری چون حبس است که ممکن است مجرم‌ان اصلاح شده و راه هنجارگرایی در پیش گیرند. توجه به رهیافت‌های نظریه برچسب‌زنی نیز به‌عنوان یکی از کارکردهای عینی تلاش برای معتدل‌سازی نظام حقوق کیفری در سطوح نظیر متناسب‌سازی مجازات حبس با شرایط و موقعیت محکومان و استانداردهای علمی و حقوقی می‌تواند کمک بسیار زیادی به جامعه در حل معضل افزایش جمعیت کیفری بنماید.

منابع

کتاب

۱. حسین‌زاده، علی، *کلیات پیشگیری از جرم*، تهران: گرایش، چاپ اول، ۱۳۹۰.
۲. کاوه، محمد، *آسیب‌شناسی بیماری‌های اجتماعی*، جلد ۱، تهران: جامعه‌شناسان، چاپ اول، ۱۳۹۱.
۳. کونانی، سلمان، *جرم‌زدایی و کاهش عناوین مجرمانه*، تهران: روزنامه رسمی، چاپ اول، ۱۴۰۰.

مقاله

۴. آشوری، محمد و جمال انصاری، «عوامل افزایش جمعیت کیفری ناشی از بازداشت‌های پیش از محاکمه»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۸۲، شماره ۱۰۲، ۱۳۹۷، صص ۱۱-۳۳. Doi: 10.22106/jlj.2018.32731
۵. زارع‌زاده، سعید، «تحلیلی بر آمار ورودی زندانیان با رویکرد کاهش جمعیت کیفری»، *ماهنامه اصلاح و تربیت*، شماره ۵۱، ۱۳۸۵، صص ۴۷-۴۸.
۶. شمس‌ناتری، محمدابراهیم و جواد ریاحی، «ارزیابی مجازات‌های اجتماعی مندرج در لایحه قانون مجازات اسلامی در پرتو الگوی جایگزینی»، *فصلنامه حقوق اسلامی*، دوره ۹، شماره ۳۳، ۱۳۹۱، صص ۱۹۱-۲۱۶.
۷. کاشفی، حسن و محسن خالصی، «کیفرهای جایگزین زندان در حقوق فرانسه»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۶۵، شماره ۳۶، ۱۳۸۰، صص ۱۵۳-۱۷۵.
۸. کردی، مظاهر، «آثار حبس بر روی زندانی و خانواده وی»، *مجله اصلاح و تربیت*، شماره ۷۰، ۱۳۸۶.

۹. کونانی، سلمان، محمدعلی مهدوی ثابت، علی صفاری و محمدعلی اردبیلی، «تحلیلی جامعه‌مدار از سیاست اصلاح و درمان محکومان زن و مرد و روش‌های آن»، فصلنامه زن و جامعه، دوره ۱۱، شماره ۴۲، ۱۳۹۹، صص ۲۲۷-۲۵۵.

پایان‌نامه

۱۰. بهمنی، زهرا، «تحلیل شرایط و ویژگی‌های اجرای مفاد اسناد رسمی در آیین‌نامه جدید با مقررات سابق»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه تهران، ۱۳۹۵.
۱۱. سرداری، حامد، «سازوکار لازم برای اجرای تعلیق مراقبتی در ایران»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ۱۳۹۷.
۱۲. گرگری، یاسر، «چالش‌های آمارگرایی در نظام عدالت کیفری ایران»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه تهران، ۱۴۰۰.
۱۳. مرتضوی، سید ابراهیم، «بررسی حقوقی و جرم‌شناختی تعلیق تعقیب»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۰.
۱۴. مظفری، احمد، «جایگزین‌های حبس در نظام قضایی ایران؛ بازپژوهی اهداف، روش‌ها و چالش‌ها»، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، ۱۴۰۲.

References

Books

۱. Anry, D. E. *Crime, Punishment and Society*, Oxford University Press, 2014.
۲. Ashworth, Andrew and Julian V. Roberts. *Sentencing and Criminal Justice*, Cambridge: Cambridge University Press, Sixth Edition, 2015.
۳. Blomer, Z. *Criminal Law in 20th Century*, Rotherdam Press, 2014.
۴. Davidson, M. *Crime and New Punishment*, London: University of London, 2018.
۵. Filberg, V. *New Zones in Criminal Law*, New York: Routledge, Fifth Edition, 2011.
۶. Hollin, C. R. and E. J. Palmer. *Offending Behavior Programmes: Development, Application and Controversies*, John Wiley and Sons, 2006.
۷. Hossein-Zadeh, Ali, *Generalities of Crime Prevention*, Tehran: Tendency, First Edition, 2011. (in Persian)
۸. Jeremin, D. H. *New England Criminal Law*, London: Sage, 2021.
۹. Jones, S. *English Legal System*, London: Polity Press, Eighth Edition, 2019.
۱۰. Kaveh, Mohammad, *Pathology of Social Diseases*, Tehran: Sociologists, First Edition, 2012. (in Persian)
۱۱. Kelly, S. *Criminal Law and International Rules*, London: Macmillan, 2016.
۱۲. Konani, Salman, *Decriminalization and Reduction of Criminal Titles*, Tehran: Official Newspaper, First Edition, 2021. (in Persian)
۱۳. Moris, G. *Prison and Other Punishment: An Introduction*, New York: MacMillan Publishing, Third Edition, 2016.
۱۴. Philipe, G. Z. *England Criminal Procedure: An Introduction*, London: Polity Press, 11th Edition, 2019.

۱۵. Radzinowich, F. *Security-oriented Criminal Law*, London: Routledge, Second Edition, 2022.
۱۶. Reymond, B. *The Crime Problem*, New York: Alber Publication, Fourth Edition, 1998.
۱۷. Rick, D. P. *Public Values in Criminal Law*, New York University Press, First Edition, 2016.
۱۸. Robert, A. *The Basis of Criminal Law in United State*, Washington University Press, Third Edition, 2018.
۱۹. Rozenberg, H. *Crime and Social Punishment in American legal system*, New York: Hamilton Press, 2020.
۲۰. Salizar, A. *Prison and Criminal Justice*, London: Sage Publication, Second Edition, 2017.
۲۱. Waraith, G. *Prison Population in Modern Society*, London: Polity Press, First Edition, 2018.
۲۲. Williams, H. *The Policy of Judgment in Modern Society*, Manchester: Free Press, Sixth Edition, 2008.

Articles

۲۳. Ashouri, Mohammad and Jamal Ansari, "Factors Behind The Increase In The Criminal Population Due To Pre-Trial Detentions", *Justice Legal Journal*, Volume 82, Issue 102, 2018. (in Persian) Doi: 10.22106/jlj.2018.32731
۲۴. Dina, R. R and R. C. Todd. "Incarceration, Social Capital and Crime: Examining the Unintended Consequences of Incarceration", *Criminology*, Volume 36, 1998.
۲۵. Kashefi, Hassan and Mohsen Khalesi, "Alternative Punishments To Imprisonment In French Law", *Justice Legal Journal*, Volume 65, Issue 36, 2001, PP 11530175. (in Persian)
۲۶. Konani, Salman, Mohammad Ali Mahdavi Sabet, Ali Safari and Mohammad Ali Ardebili, "A Community-Based Analysis Of The Policy Of Reform And Treatment Of Male And Female Convicts And Its Methods", *Quarterly Journal of Women and Society*, Volume 11, Issue 42, 2019, PP 227-255. (in Persian)
۲۷. Kordi, Mazaher, "Article On The Effects Of Imprisonment On The Prisoner And His Family", *Correction and Training Magazine*, Issue 70, 2007. (In Persian)
۲۸. Sapsford, R. J. "Life- Sentence Prisoners: Psychological Changes during sentence", *British Journal of Criminology*, Volume 18, 1978.
۲۹. Shams Natri, Mohammad Ibrahim and Javad Riahi, "Evaluation Of Social Punishments Included In The Islamic Penal Code Bill In Light Of The Replacement Model", *Islamic Law Quarterly*, Volume 9, Issue 33, 2012, PP 191-216. (in Persian)
۳۰. Zare'zadeh, Sa'eed, "An Analysis of The Incoming Statistics of Prisoners With The Approach of Reducing The Criminal Population", *Reform and Education Monthly*, Issue 51, 2015, PP 47-48. (in Persian)

Theses

۳۱. Bahmani, Zahra, “Analysis of The Conditions And Characteristics of The Implementation of The Provisions of Official Documents In The New Regulations With The Previous Regulations”, Master Thesis, *University of Tehran*, 2016. (In Persian)
۳۲. Gargari, Yaser, “The Challenges of Statism in the Iranian Criminal Justice System”, Master Thesis, *University of Tehran*, 2021. (in Persian)
۳۳. Mortazavi, Sayyed Ebrahim, “Legal And Criminological Study Of Suspension Of Prosecution”, Masters Thesis, Imam Khomeini International University, 2011, (in Persian)
۳۴. Mozaffari, Ahmed, “Alternatives to Imprisonment In Iran's Judicial System; Re-Examination of Objectives, Methods and Challenges”, PhD Thesis, *Islamic Azad University, Damghan Branch*, 2023. (in Persian)
۳۵. Sardari, Hamed, “Necessary Mechanism for Implementing Supervised Suspension in Iran”, Master Thesis, *University of Judicial Sciences and Administrative Services*, 2018. (in Persian)